

Norādāmo vietniekvārdu lietojums latviešu un somu presē

The usage of demonstrative pronouns in Latvian and Finnish press

Emīlija Mežale

Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte
Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050
E-pasts: emilija.mezale@gmail.com

Rakstā aplūkots norādāmo vietniekvārdu lietojums latviešu un somu presē. Uzmanība galvenokārt pievērsta norādāmo vietniekvārdu adjektīviskam lietojumam, tostarp artikula un emocionālās ekspresijas pastiprinātāja nozīmē, kā arī sniegts ieskats norādāmo vietniekvārdu substantīviskā lietojumā. Raksta pirmajā daļā aplūkots norādāmo vietniekvārdu substantīvisks lietojums, apskatot gan tādus gadījumus, kad vietniekvārdi norāda uz priekšmetiem, gan tādus sarunvalodai raksturīgus gadījumus, kad tie norāda uz personām. Raksta otrajā daļā aplūkoti norādāmie vietniekvārdi adjektīviskā lietojumā, pievēršot uzmanību gan lietojumam ar konkrētu referenci tekstā, gan norādāmā artikula funkcijai tuvinātam lietojumam bez konkrētas references tekstā. Aplūkotā teorija ilustrēta ar piemēriem no preses tekstiem. Rezultātā izšķirtas trīs adjektīviski lietotu vietniekvārdu grupas, no kurām divas robežojas ar noteiktā artikula nozīmi. Iegūtie rezultāti tiks izmantoti, lai turpinātu padziļināti pētīt un analizēt vietniekvārdu lietojumu latviešu un somu valodā. **Atslēgvārdi:** norādāmie vietniekvārdi; noteiktais artikuls; preses valoda; latviešu valoda; somu valoda.

Levads

Raksta mērķis ir iepazīstināt ar norādāmo vietniekvārdu lietojumu preses tekstos latviešu un somu valodā, galvenokārt pievēršot uzmanību norādāmo vietniekvārdu adjektīviskam lietojumam, tostarp noteiktajam artikulam tuvinātā funkcijā, kā arī norādāmā vietniekvārda lietojumam, runājot par personām. Lai labāk raksturotu konkrēto parādību izmantojumu presē, rakstā sniegts ieskats arī vietniekvārdu lietojumā latviešu un somu valodā vispār.

Gan latviešu, gan somu valodā ir vairāki norādāmie vietniekvārdi, kuru lietojumu var skatīt gan no situatīvā, telpiskā un temporālā, gan no diskursa viedokļa. Kā raksta Daina Nītiņa (2013, 439), „parasti tiek uzsvērta norādāmo vietniekvārdu opozīcija telpiskā izvietojuma vai laika raksturošanā, proti, tas, ka vietniekvārds *šis, šī* norāda uz tuvākām, bet *tas, tā* – uz tālākām dzīvām būtnēm un priekšmetiem vai attiecīgi uz tuvāku un tālāku laiku”, turklāt „bieži ar *šis, šī* tiek norādīts tieši uz pašreizējo laiku, pašreizējiem notikumiem, uz noteiktā situācijā (vai šim brīdim) svarīgāko, aktuālāko”. Opozīciju dalījums telpiskā izvietojuma raksturošanā lielākoties parādās tieši tajos gadījumos, „ja vēlas diferencēti rādīt priekšmetu izvietojumu, ja uzmanības centrā ir tas, kurš no objektiem atrodas tuvāk, kurš tālāk [...]” (Nītiņa 2013, 439). Andra Kalnača (2013, 70) piemin arī

norādāmo vietniekvārdu *viņš*, *viņa*, kas norāda uz ļoti tāliem objektiem vai to pazīmēm, tomēr vienlaikus raksta, ka šis vietniekvārds „mūsdienu latviešu valodā vairāk sastopams daiļliteratūrā, retāk plašsaziņas līdzekļu tekstos, lietīšķos vai zinātniskos tekstos”. Raksta autore aplūkotajos preses tekstos nav atradusi nevienu gadījumu, kurā *viņš*, *viņa* tiktu lietots kā norādāmais vietniekvārds.

Arī somu valodā tiek lietoti dažādi norādāmie vietniekvārdi, norādot uz priekšmetiem vai būtnēm, kas tieši novērojamas runas aktā vai pieminētas tekstā (Hakulinen et al. 2004, §720¹). Interesanta ir nianse, ka „vietniekvārds *tämä* ‘šis’ norāda uz priekšmetu, kas atrodas runātāja uzmanības lokā, vietniekvārds *se* ‘tas’ – uz priekšmetu, kas atrodas adresāta uzmanības lokā, savukārt vieniekvārds *tu* ‘tas tur’ var norādīt uz priekšmetu gan runātāja, gan adresāta uzmanības lokā” (Hakulinen et al. 2004, §720). Šādā norādāmo vietniekvārdu vērtējumā uzmanība tiek pievērsta ne tikai telpiskā vai temporālā izvietojuma opozīcijai, bet arī aktualitātei diskursā attiecībā pret runātāju un klausītāju. Jāpiebilst, ka šāds lietojums var būt atkarīgs ne tikai no runātāja un adresāta uztveres, bet arī no konteksta.

Norādāmo vietniekvārdu lietojums, norādot uz runātājam vai adresātam aktuālo, cieši sasaucas ar norādāmo vietniekvārdu lomu teksta tēmas aktualizācijā – latviešu valodā rakstītos tekstos „vietniekvārdi *šis*, *ši*, *tas*, *tā* (arī *šāds*, *šāda*, *tāds*, *tāda*) ļoti plaši tiek lietoti, arī norādot uz tekstā iepriekš minētu vai sekojošu informāciju” (Kalnača 2013, 70), bet somu valodā „*tämä* ‘šis, ši’ un *tu* ‘tas tur, tā tur’ norāda uz tēmu, kas no klausītāja (vai lasītāja) viedokļa ir jauna, bet *se* ‘tas, tā’ – uz tēmu, kas klausītājam ir jau pazīstama” (Larjavaara 2001b). To var papildināt ar „Iso suomen kielioppi” („Lielā somu valodas gramatika”) minēto, ka „*tämä* ‘šis, ši’ norāda, ka tiek aplūkota jauna reference vai jau zināmas references jauns aspekts, savukārt *tu* ‘tas tur, tā tur’ [...] norāda uz referenci, kas konkrētajā runas situācijā nav galvenā” (Hakulinen et al. 2004, §1413). Iespējams, to var saistīt ar raksta autores novērojumu, ka tieši *tämä* ‘šis, ši’ un *tu* ‘tas tur, tā tur’ visbiežāk tiek lietoti, atsaucoties uz tekstā iepriekš minēto informāciju, to vēlreiz atkārtojot un aktualizējot, kamēr *se* ‘tas, tā’ visbiežāk tiek lietots noteiktā artikula funkcijā, proti, bez konkrētas references – tas sīkāk aplūkots raksta 1. un 2. daļā.

Analizējot norādāmo vietniekvārdu lietojumu latviešu un somu presē un ņemot vērā iepriekš aplūkotos norādāmo vietniekvārdu nozīmju aspektus, autore ir novērojusi, ka norādāmajiem vietniekvārdiem preses tekstos parādās vairākas funkcijas, proti, iespējams atrast paraugus lielākajai daļai minēto lietojumu. Dažas no norādāmo vietniekvārdu funkcijām preses tekstos atbilst to pamatfunkcijām, kamēr citas ir uzskatāmas par sarunvalodiskām.

¹ Šeit un turpmāk izmantota „Lielās somu valodas gramatikas” elektroniskā versija (Hakulinen, Auli et al. 2004. *Ison suomen kieliopin verkkoversio*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura), kas pieejama tīmekļa lapā <http://scripta.kotus.fi/visk/sisallys.php?p=15>. Gramatikas elektroniskajā versijā lappuses nav numurētas, tādēļ atsaucēs norādīti paragrāfi.

Novērotas divas galvenās funkcijas ar apakšfunkcijām.

1. Norādāmo vietniekvārdu substantīvisks lietojums:
 - 1.1 norādāmo vietniekvārdu substantīvisks lietojums, norādot uz priekšmetu;
 - 1.2 norādāmo vietniekvārdu substantīvisks lietojums, norādot uz personu.
2. Norādāmo vietniekvārdu adjektīvisks lietojums:
 - 2.1 norādāmo vietniekvārdu adjektīvisks lietojums ar konkrētu referenci;
 - 2.2.a norādāmo vietniekvārdu adjektīvisks lietojums bez konkrētas references jeb lietojums noteiktā artikula funkcijā;
 - 2.2.b norādāmo vietniekvārdu lietojums emocionālā pastiprinātāja nozīmē.

Tālāk rakstā tiks aplūkotas katras norādāmo vietniekvārdu lietojuma funkcijas iezīmes, kā arī analizēti konkrēti piemēri no preses tekstiem. Valodas materiāls ņemts no četriem tiešsaistes preses izdevumiem latviešu un somu valodā (sk. avotus). Kopumā apskatīts ap 200 vienību.

Daļa piemēru ar norādāmajiem vietniekvārdiem adjektīva funkcijā bez konkrētas references (sk. raksta 2.2. daļu) jau skatīti Emīlijas Mežales (2018) rakstā „Norādāmie vietniekvārdi noteiktā artikula funkcijā latviešu un somu preses tiešsaistes izdevumos: pragmatiskā pieeja”, taču to analīze paturēta arī šeit, jo tādu piemēru līdz šim skatītajos preses tekstos atrasts maz un autorei šķiet lietderīgi šajā rakstā ilustrēt visus norādāmā vietniekvārda lietojuma variantus.

1. Norādāmo vietniekvārdu substantīvisks lietojums

1.1. Norādāmo vietniekvārdu substantīvisks lietojums, norādot uz priekšmetu

Norādāmo vietniekvārdu substantīvisks lietojums ir viena no to pamatfunkcijām. Substantīviskā lietojumā norādāmie vietniekvārdi var gan norādīt uz priekšmetiem un dzīvām būtnēm, gan tikt lietoti „substantīvu vietā, kas nosauc gan dzīvas būtnes, gan priekšmetus” (Paegle 2003, 18). Gadījumos, kad norādāmie vietniekvārdi lietoti substantīvu vietā, tie aizstāj tekstā iepriekš minētu vārdu, vārdkopu vai teikuma daļu (šādā gadījumā aizstātais vārds un norādāmais vietniekvārds nereti atrodas vienā teikumā), vai arī veselu teikumu vai garāku teksta fragmentu (šādā gadījumā aizstātais teksts nereti jāmeklē plašākā kontekstā).

Kā norāda D. Nītiņa (2013, 440–441), „vispārinātā norādītālvārda funkcijā parasti lieto vietniekvārdu *tas, tā* [...]”, un šis vietniekvārds latviešu valodā ir biežāk sastopams nekā *šis, šī* vārdformas”, turklāt „vispārinātā nozīmē vietniekvārds *tas, tā* parasti tiek lietots substantīviski”. Tādējādi secināms, ka norādāmā vietniekvārda substantīvisks lietojums uzskatāms tieši par vietniekvārda *tas, tā* pamatlietojumu. Somu valodā savukārt šāds dalījums nepastāv, proti, literatūrā nav atrodama informācija par to, ka kāds no vietniekvārdiem tiktu pamatā lietots substantīva funkcijā, bet kāds cits – adjektīva funkcijā. Tas, iespējams, saistīts ar to, ka somu valodā liela nozīme ir norādāmo vietniekvārdu telpisko pozīciju dalījumam (sk., piem., Larjavaara 2001b) – līdz ar to arī substantīviskā lietojumā ir

svarīgi tas, kādā telpiskā pozīcijā no runātāja vai adresāta atrodas ar vietniekvārdu aizstātais priekšmets. No telpiskajām pozīcijām nereti izriet arī references tekstā.

Tā kā norādāmo vietniekvārdu substantīvisks lietojums ir viena no to pamatfunkcijām, tas ir bieži sastopams preses tekstos, kad, tā vietā lai vārdu atkārtotu, tas tālākā tekstā tiek aizstāts ar vietniekvārdu. Šāds norādāmo vietniekvārdu lietojums, norādot uz priekšmetu, ir neitrāls un nav uzskatāms par sarunvalodisku. Kā ilustrē piemēri (1)–(3), šādā lietojumā lielākoties parādās tieši vietniekvārds *tas*, kas sasaucas ar teorijā rakstīto.

Piemērā (1) vietniekvārds *tas* tiek lietots lietvārda *narkotikas* vietā, tādējādi izvairoties no vārda atkārtošana. Tā kā norādāmais vietniekvārds un lietvārds tekstā atrodas tuvu viens otram, nav nekādu šaubu par to, kurš tieši vārds tiek aizstāts, turklāt, lietojot vietniekvārdu, teksta autors var izvairīties no stilistiski neveiksmīga vārdu atkārtojuma.

- (1) *Baložu iecirknī šonedēļ saņemta informācija par vairākām personām, pie kurām, iespējams, atrodas narkotikas un kuras, iespējams, tās pārvadā ar mikroautobusu.* (www.diena.lv)

Piemērā (2) ar norādāmo vietniekvārdu *tas* tiek aizstāta teikuma pirmā daļa *pasaules kausa posms izdevās*. Arī šajā gadījumā vietniekvārda lietojums nerada neskaidrības un pat varētu būt uzskatāms par neizbēgamu.

- (2) *Pasaules kausa posms izdevās, un to arī atzinīgi novērtēja Starptautiskā federācija.* (www.diena.lv)

Piemērā (3), skatot teikumu atrauti no konteksta, nav saprotams, ko tieši aizstāj norādāmais vietniekvārds *tas*. Šajā gadījumā ar to tiek norādīts uz tekstā iepriekš aplūkoto tēmu, kas jāmeklē plašākā kontekstā. Tikai lasot visu rakstu, ir skaidrs, ka runa ir par ASV Senāta pieņemto likumu, kas sekmēs tuvāku attiecību veidošanu ar Taivānu. Šajā gadījumā norāde uz konkrēto likumu meklējama raksta apakšvirsrakstā, savukārt piemērā (3) aplūkotais teikums – divas rindkopas tālāk. Piemērs labi ilustrē to, ka norādāmais vietniekvārds substantīviskā funkcijā ne vienmēr tiek lietots, lai aizstātu vārdu tā paša teikuma vai pat rindkopas ietvaros, tādēļ ir ļoti svarīgi zināt kontekstu, lai saprastu tāda teikuma jēgu, kāds aplūkots piemērā (3).

- (3) *Lai tas stātos spēkā, tam nepieciešams tikai ASV prezidenta Donalda Trampa paraksts.* (www.diena.lv)

Arī somu valodā norādāmo vietniekvārdu substantīvisks lietojums ir parasts un atbilst literārās valodas normām. Piemērā (4) ar vietniekvārdu *se* ‘tas, tā’ otrajā teikuma daļā aizstāta pirmajā teikuma daļā minētā abreviatūra *SMA* (no angļu val. *spinal muscular atrophy* ‘spinālā muskuļu atrofija’), savukārt piemērā (5) – vārds *kunnianosoitus* ‘pagodinājums’.

(4)	<i>Silloin,</i>	<i>kun</i>	<i>SMA</i>	<i>alkaa</i>	<i>aikuisiässä,</i>
	<i>tad</i>	<i>kad</i>	<i>SMA.NOM</i>	<i>sākties.PRS.3</i>	<i>pieaugušā vecums.INES</i>
	<i>se</i>	<i>on</i>		<i>huomattavasti</i>	<i>hitaammin</i>
	<i>tas.NOM</i>	<i>būt.AUX.PRS.3</i>		<i>ievērojami</i>	<i>lēnāk</i>

etenevä.

attistities.PTCP.ACT.PRS

‘Tad, ja SMA parādās pieaugušā vecumā, **tā** attīstās krietni lēnāk.’

(www.yle.fi)²

- (5) *Seuri pitää kunnianosoitusta tärkeänä,*
 Seuri.NOM turēt.PRS.3 pagodinājums.PART svarīgs.ESS
sillä se tulee hänen omalta
 jo tas.NOM näkt.PRS.3 viņš.GEN pats.ABL
ammattiselta yhteisöltään.
 amata-.ABL kopiena.ABL
 ‘Seuri pagodinājums ir svarīgs, jo **tas** nāk no paša amatbrāļiem.’
 (www.yle.fi)

Piemērs (6) savukārt atbilst piemēram (3), proti, lai saprastu, kas ir aizstāts ar vietniekvārdu *se* ‘tas, tā’, nepieciešams zināt plašāku kontekstu – šajā gadījumā nav atrodams konkrēts teikums vai frāze, kas būtu aizstāts, tomēr piemērā minētās izmeklēšanas saturs noprotams no iepriekšējā teksta. Papildinformāciju sniedz arī piemērā redzamais palīgteikums *joka on aiemmin keskittynyt Venäjän rooliin Yhdysvaltain presidentinvaaleissa vuonna 2016* ‘kurā līdz šim uzmanība pievērsta Krievijas lomai ASV prezidenta vēlēšanās 2016. gadā’, no kā var izsecināt tēmu, arī neredzot pārējo tekstu.

- (6) *Se tarkoittaa, että tutkinta, joka*
 tas.NOM nozīmēt.PRS.3 ka izmeklēšana.NOM kura.NOM
on aiemmin keskittynyt
 būt.AUX.PRS.3 agrāk koncentrēties.PTCP.ACT.PST.NOM
Venäjän rooliin Yhdysvaltain presidentinvaaleissa
 Krievija.GEN loma.ILL ASV.GEN prezidents_vēlēšanas.INES
vuonna 2016, on laajentunut [..].
 gads.IRR ESS 2016 būt.AUX.PRS.3 paplašināties.PTCP.ACT.PST.NOM
 ‘**Tas** nozīmē, ka izmeklēšana, kurā līdz šim uzmanība pievērsta Krievijas lomai ASV prezidenta vēlēšanās 2016. gadā, ir paplašinājusies [..].’
 (www.hs.fi)

Kā redzams aplūkotajos piemēros, norādāmā vietniekvārda lietojums substantīva funkcijā, norādot uz iepriekš minētu priekšmetu vai tēmu, tekstam nepiešķir nekādu sarunvalodisku ekspresiju, tas uzskatāms par neitrālu un atbilst vietniekvārda pamatfunkcijai. Interesanti – lai arī somu valodā nav norāžu par to, ka kāds no vietniekvārdiem šajā funkcijā tiktu lietots vairāk nekā citi, piemēros tomēr dominē vietniekvārds *se* ‘tas, tā’. Tādējādi varētu secināt, ka tas somu valodā uzskatāms par neitrālu vietniekvārdu un ne vienmēr saistāms ar telpisku pozīciju dalījumu.

² Šeit un turpmāk piemērus no somu valodas tulkojusi raksta autore.

1.2. Norādāmo vietniekvārdu substantīvisks lietojums, norādot uz personu

Somu sarunvalodā ir izplatīts norādāmo vietniekvārdu *tämä* ‘šis, šī’, *tuo* ‘tas tur, tā tur’ un *se* ‘tas, tā’ lietojums, runājot par personām (Tiittula, Nuolijärvi 2013, 76), turklāt somu sarunvalodā šāds lietojums uzskatāms par neitrālu lietojumu bez negatīvas ekspresijas (Hakulinen et al. 2004, §720; Tiittula, Nuolijärvi 2013, 61). Arī Hanna Lapalainena (*Hanna Lappalainen* 2010) norāda, ka lietišķā tekstā, runājot par personām, tiek izmantots trešās personas vietniekvārds *hän* ‘viņš, viņa’, taču ikdienas sarunvalodā priekšroka tiek dota norādāmajiem vietniekvārdiem. H. Lapalainena (2010) turklāt akcentē – lai arī literārajā valodā ir ieviesta norma, ka uz cilvēku trešajā personā norāda ar vietniekvārdu *hän* ‘viņš, viņa’, bet uz dzīvniekiem, priekšmetiem u. c. ar norādāmo vietniekvārdu *se* ‘tas, tā’, tā nekad nav bijusi spēkā, piem., izloksnēs un dialektos, kur abos gadījumos nešķirojot izmantots gan personas, gan norādāmais vietniekvārds. Turklāt daudzās izloksnēs tieši norādāmā vietniekvārda *se* ‘tas, tā’ lietojums atzīstams par neitrālu, kamēr personas vietniekvārda *hän* ‘viņš, viņa’ lietojums – par izņēmumu. Šāda norādāmā vietniekvārda lietojuma ekspresivitāte tomēr nenoliedzami ir kontekstuāla, un, ja lietojums parādās rakstītā tekstā, ļoti iespējams, ka tam tomēr tiek piešķirta papildu konotācija.

Šādā lietojumā šķir dažādu vietniekvārdu nozīmes, proti, mutvārdu saziņā *tämä* ‘šis, šī’, *tuo* ‘tas tur, tā tur’ var norādīt uz personām, kas piedalās runas aktā, bet vienlaikus gan mutvārdu, gan rakstveida saziņā *tämä* ‘šis, šī’ var arī norādīt uz tekstā nupat pieminētu personu (Hakulinen et al. 2004, §720).

Latviešu valodā šādi lielākoties lietots norādāmais vietniekvārds *šis, šī*, un tas, „norādot uz personu, izsaka nievājuma nokrāsu” (Paegle 2003, 81). D. Nītiņa (2013, 441) savukārt papildina, rakstot, ka „sarunvalodā vai tās atainojumā daiļdarbos substantīvisks vietniekvārds tiek izmantots, gan runājot par tuviniekiem vai paziņām, gan izsakot neticību kaut kam vai humoristisku attieksmi, arī negatīvu, pat nievājošu vērtējumu”, proti, nievājuma nokrāsa ir tikai viena no iespējamām papildnozīmēm, ko tekstā sniedz norādāmā vietniekvārda lietojums, runājot par personu.

A. Kalnača (2011b, 37) raksta, ka vietniekvārda *šis, šī* lietojums trešās personas vietniekvārda funkcijā visbiežāk parādās interneta komentāros, savukārt citos plašsaziņas tekstos tas parasti netiek šādi lietots. To ir novērojusi arī raksta autore, kurai līdz šim analizētajos tekstos ir izdevies atrast tikai vienu pārliecinošu piemēru ar norādāmā vietniekvārda lietojumu trešās personas vietniekvārda funkcijā, turklāt – somu valodā. Piemērs ir no sporta ziņu teksta, kas ir likumsakarīgi, jo sporta ziņās nereti parādās sarunvalodiski runāta teksta citējumi, pat ja tās nav intervijas:

(7)	<i>Pärmäkoski</i>	<i>pysyi</i>	<i>hyvin</i>	<i>Björgeenin</i>	<i>vauhdissa</i>
	Permekoski.NOM	palikt.PST.3	labi	Bjergena.GEN	ātrums.INES
	<i>mukana,</i>	<i>kun</i>	<i>tämä</i>	<i>kiristi</i>	<i>tahtia</i>
	līdzī	kad	šī.NOM	paātrināt.PST.3	temps.PART
	<i>matkan</i>	<i>puolivälin</i>	<i>Murhamäessä</i>		
	distance.GEN	pusceļš.GEN	Murhameki.INES		

‘Permekoski labi turējās līdz Bjergenai, kad ši distances vidū, Murhameki, pāātrināja tempu.’ (www.yle.fi)

Piemērā (7) ar norādāmo vietniekvārdu *tāmā* ‘šīs, šī’ aizstāts sportistes uzvārds *Björgen* ‘Bjergena’. Kontekstā ir skaidrs, ka šeit norādāmā vietniekvārda substantīvisks lietojums, norādot uz personu, ir neitrāls, tekstā neparādās nekāda veida negatīva konotācija. Tomēr, kā jau minēts, aplūkotajos avotos šādu piemēru gandrīz nav, tādēļ par norādāmā vietniekvārda lietojumu trešās personas vietniekvārda funkcijā somu un latviešu tiešsaistes preses tekstos kopumā pagaidām iespējams izdarīt tikai vienu secinājumu: šāds lietojums tajos neparādās. Lai nonāktu pie citiem secinājumiem, risinājums varētu būt aplūkojamo teksta žanru klāsta paplašināšana, iekļaujot analizē arī preses tekstu komentārus.

2. Norādāmo vietniekvārdu adjektīvisks lietojums

Arī norādāmā vietniekvārda lietojums adjektīva funkcijā jeb blakus apzīmējamam vārdam ir viena no vietniekvārdu pamatfunkcijām. Šādi lietots, vietniekvārds *šīs, šī* pievērš kaut kam uzmanību, saasinot un koncentrējot uzmanību „uz kaut ko vienu pārējo lietu, parādību vidū” un uzsverot vai nodalot to no kaut kā cita (Nītiņa 2013, 440). Būdams atribūts, norādāmais vietniekvārds „tiek lietots kopā ar apzīmējamo vārdu” (Nītiņa 2013, 440), proti, tas tiek novietots pozīcijā pirms lietvārda un to neaizstāj, kā tas ir substantīviska lietojuma gadījumā. D. Nītiņa (2013, 441) turklāt pievērš uzmanību tam, ka adjektīvisks lietojums jeb saistījums ar kādu lietvārdu ir raksturīgs tieši vietniekvārdam *šīs, šī*, savukārt, kā norāda A. Kalnača (2013, 70), noteiktā artikula funkcija sarunvalodā un plašsaziņas līdzekļu tekstos visbiežāk sastopama vietniekvārdam *tas, tā*, retāk *šīs, šī*. Arī somu valodā norādāmajiem vietniekvārdiem sastopams adjektīvisks lietojums (Hakulinen et al. 2004, §720, §1413). Rakstītā tekstā šādi lietots norādāmais vietniekvārds parasti norāda uz kaut ko tekstā iepriekš pieminētu vai arī uz pašu tekstu kā veselumu (Hakulinen et al. 2004, §722).

Kā viens no norādāmo vietniekvārdu lietojuma veidiem adjektīva funkcijā noteikti jāmin norādāmais vietniekvārds kā emocionālās ekspresijas pastiprinātājs. Tieši šajā lietojumā adjektīviski lietots norādāmais vietniekvārds norāda uz tēmas svarīgumu un emocionālo papildinformāciju. Lai arī formāli norādāmo vietniekvārdu lietojums emocionālās ekspresijas pastiprinātāja funkcijā ir grūti nošķirams no norādāmajiem vietniekvārdiem tūrā artikula funkcijā, kas ir raisījis neviennozīmīgu abu parādību vērtējumu (Kalnača 2011a, 110; Ozola 2006, 85), tas gan lietojumā, gan līdzšinējā vērtējumā atšķiras no artikula funkcijas. Tas ir mudinājis raksta autori pievērst šim jautājumam pastiprinātu uzmanību un meklēt iespējamās pazīmes, pēc kurām abus lietojumus varētu nošķirt. Par to sīkāk sk. 2.2. nodaļā.

Norādāmais vietniekvārds adjektīviskā lietojumā nereti tiek lietots arī noteiktā artikula nozīmē, lai gan ne latviešu, ne somu valodas gramatiskajā sistēmā artikulu kategorijas nav (Hakulinen et al. 2004, §569; Ozola 2006, 84–85; Kalnača 2011a, 108–109; Kalnača 2011b 33–35; Nītiņa 2013, 440–441; Tiittula, Nuolijärvi 2013, 82). Šādā lietojumā vietniekvārdiem zūd to parastā funkcija, proti, atsaukties uz kādu tekstā iepriekš minētu parādību, priekšmetu vai būtni (Hakulinen et al.

2004, §569, §1413; Nītiņa 2013, 429). Darbe Narajana Šankara Bhats (*Darbhe Narayana Shankara Bhat* 2004, 203–204) gan raksta, ka, piem., angļu valodā iepriekš minēta priekšmeta vai parādības konkretizēšana, uz to atsaucoties atkārtoti, ir viens no artikulu lietošanas nosacījumiem, tomēr, kā aplūkots tālāk šajā pētījumā, latviešu un somu valodā šādi lietojuma gadījumi ir uzskatāmi par norādāmā vietniekvārda adjektīvisku lietojumu ar noteiktu referenci, kas izriet no tā pamatfunkcijas. Šādā gadījumā nevar runāt par norādāmo vietniekvārdu artikula nozīmē.

Lai spētu novērtēt norādāmo vietniekvārdu lietojumu noteiktā artikula funkcijā preses tekstos, vispirms jāiepazīstas ar noteiktajiem artikuliem, to attīstību, kā arī noteiktības jēdzienu un norādāmo vietniekvārdu vietu tajā.

Tajās valodās, kuru gramatiskajā sistēmā pastāv noteiktais artikuls, kā angļu, vācu u.c., tas gramatizācijas procesā ir lielākoties attīstījies no norādāmajiem vietniekvārdiem, tiem zaudējot savas leksiskās funkcijas, savukārt nenoteiktais artikuls – no skaitļa vārda *viens* (Heine, Kuteva 2004, 8–9, 109–111, 220–221). Lai norādāmais vietniekvārds attīstītos par noteikto artikulu, tam vispirms jāzaudē deiktiskums un norādāmības pazīme – tādējādi tas kļūst par deiktiski nemarkētu norādītāju, kas savukārt attīstās par artikulu (Lyons 1999, 331–332). Kā atzīmē Berndts Heine (*Bernd Heine*) un Tanja Kuteva (*Tania Kuteva*) (Heine, Kuteva 2004, 110), norādāmais vietniekvārds šajā procesā zaudē telpisko referenci un iegūst tekstuālu jeb diskursa referenci.

Turklāt lielā daļā indoeiropiešu valodu noteiktais artikuls vēsturiski ir attīstījies pirms nenoteiktā artikula. Šis gramatizācijas process valodās ir noticis neatkarīgi, taču tā attīstība ir līdzīga (Crisma 2011, 175). Šādu attīstību varētu skaidrot tā, ka valodās, kurās tiek lietots noteiktais artikuls, vārds vai vārdu salikums kļūst noteikts tikai tad, ja tas tiek īpaši marķēts (Crisma 2011, 177). Kā norāda Kristofers Laionss (*Christopher Lyons* 1999, 33–34), lietvārda frāze (*NP, noun phrase*) ir uzskatāma par nenoteiktu visos gadījumos, kad tā nav marķēta ar noteikto artikulu vai citu noteiktības norādītāju (*definite determiner*), pat ja netiek lietots arī nenoteiktības norādītājs, un, piem., lietvārdi daudzskaitlī, ja tie lietoti bez norādītāja, tiek uztverti kā nenoteikti. Tomēr šis likums nav attiecināms uz valodām, kurās noteiktie artikuli nepastāv kā gramatiskās sistēmas daļa, tostarp latviešu un somu valodu, kurās ir citi paņēmieni noteiktības izteikšanai, kā vārdu secības maiņa teikumā, īpašības vārdu noteikto galotņu lietojums u.c.

Tāds semantiskās sistēmas pretstats kā noteiktības un nenoteiktības nojēgumi tuvina vietniekvārdus artikula kategorijai (Nītiņa 2013, 431). Tie ir cieši saistīti ar kontekstu, ko norāda arī Ieva Breņķe (2013, 17), rakstot, ka „noteiktības/nenoteiktības kategorijas izpausmē būtiska loma ir kontekstam ne tikai tajās valodās, kurās nav artikulu noteiktības/nenoteiktības izteikšanai [...], bet arī tajās valodās, kurās noteiktību/nenoteiktību izsaka ar noteikto vai nenoteikto artikulu palīdzību [...]”. Arī Endrū Čestermens (*Andrew Chesterman* 1991, 159), kurš ir pievērsies noteiktības kategorijai somu valodā, min, ka tā var tikt izteikta ar noteiktības norādītājiem, taču parasti tiek secināta kontekstā. Līdzekļi, ar kuriem somu valodā tiek izteikta noteiktība un nenoteiktība, izsaka arī citas nozīmes, kas pārklājas. Piem., partitīva locījums var izteikt nenoteiktu daudzumu un līdz ar to var tikt izmantots kā nenoteiktības norādītājs, taču tam ir arī citas funkcijas. Arī

vārdu secība teikumā, pirmkārt, palīdz izteikt tēmas aktualitāti un informācijas struktūru, taču nereti var kalpot arī noteiktības vai nenoteiktības izteikšanai, savukārt nenoteikto īpašības vārdu, norādāmo vietniekvārdu un skaitļa vārdu (ne) noteiktības izteikšanas funkcija ir atvasināta no to pamatnozīmēm.

Latviešu valodā līdzekļi noteiktības un nenoteiktības kategorijas izteikšanai, kā norāda I. Breņķe (2013, 15–16), „var pārstāvēt visus valodas līmeņus, piem., fonētikā – uzsvara lietojums un intonācija; leksikā – noteikto, nenoteikto, norādāmo, piederības vietniekvārdu izmantojums; morfoloģijā – noteikto un nenoteikto artikulu lietojums, ģenitīva un akuzatīva locījuma pretstatījums, veida aspekta izmantojums, lietvārda skaitļa izmantojums, īpašības vārdu salīdzināmo pakāpju lietojums, noteikto/nenoteikto galotņu opozīcija; sintaksē – konteksts un situācija, vārdu secība, tēmas un rēmas aktuālais dalījums, subjekta un objekta konstrukcija teikumā”. Viens no svarīgākajiem līdzekļiem latviešu valodā ir tieši noteikto un nenoteikto galotņu lietojums, ko ietekmē citi valodas līdzekļi (Breņķe 2013, 22). Kā norāda Vilma Kalme un Gunta Smiltnece (2001, 133), „īpašības vārda divu veidu galotnēm ir ne vien gramatiska, bet arī semantiska funkcija. Noteiktības kategorija rāda, vai ar lietvārdu nosauktā būtne, parādība vai priekšmets, kuru raksturo īpašības vārds, ir zināms, nepazīstams, nenoteikts vai zināms, pazīstams, noteikts”.

Pēc raksta autores domām, tieši dažādie noteiktības un nenoteiktības izteikšanas paņēmieni ir viens no aspektiem, kādēļ latviešu un somu valodā nereti ir atšķirīga attieksme pret norādāmo vietniekvārdu lietojumu noteiktā artikula funkcijā.

Latviešu valodā norādāmais vietniekvārds *šis, šī*, tāpat kā *tas, tā*, lietots gan adjektīviski, gan subjektīviski, sākot jau ar 16. gs., turklāt adjektīviskajā lietojumā lielas izmaiņas nav vērojamas (Barbare 2002, 340–344). Labi izsekot norādāmā vietniekvārda *tas, tā* lietojumam noteiktā artikula funkcijā var Artura Ozola monogrāfijā „Veclatviešu rakstu valoda”. Kā min A. Ozols (1965, 92), norādāmā vietniekvārda *tas, tā* lietošana noteiktā artikula nozīmē, kā arī skaitleņa *viens, viena* lietošana nenoteiktā artikula nozīmē parādās jau 16. gs. otrās puses grāmatās un pat 19. gadsimta tekstos vēl joprojām atrodamas norādes par latviešu valodā lietotu artikulu (Ozols 1965, 549). Latviešu valodā tieši vācu valodas ietekmes dēļ ilgstoši nav bijis skaidrības par artikula šķiršanu no norādāmajiem vietniekvārdiem.

Somu valodā ir mazāk vienprātības par noteiktā artikula pastāvēšanu valodas sistēmā. Rītva Lorijs (*Ritva Laurij* 1997, 250) pārstāv viedokli, ka somu valodā artikuli jau pastāv – vismaz to attīstības sākuma stadijā. Kā argumentu savai nostājai R. Lorijs (1997, 255–256) min faktu, ka sarunvalodā norādāmais vietniekvārds jau tiek lietots artikula funkcijā un ka ir situācijas, kurās, to izlaižot, mainītos teiktā jēga. Tomēr jāmin, ka R. Lorijs (1997, 255) nav konsekventi šķīrusi norādāmā vietniekvārda lietojumu adjektīva funkcijā gadījumā, ja tas piešķir konkrētu referenci un ir saistīts ar iepriekšējo diskursu, no norādāmā vietniekvārda lietojuma artikula funkcijā. Šāds dalījums tomēr ir nepieciešams un ietekmē spriedumu par noteiktā artikula iespējamo pastāvēšanu gramatiskajā sistēmā valodās, kurās tradicionāli nav artikulu. R. Lorijs (1997, 260) arī norāda, ka somu *se* mūsdienās var tikt lietots gandrīz visos kontekstos, kuros tiek lietots noteiktais artikuls, izņemot, šķiet, vienīgi gadījumus, ja vārds apzīmē unikālu

priekšmetu, tomēr raksta autore uzskata, ka tas nav pietiekams arguments, lai apgalvotu, ka visi šāda lietojuma gadījumi ir gramatiski un tātad būtu iekļaujami valodas gramatiskajā sistēmā. R. Lorija (1997, 260) gan piemin, ka visbiežākais norādāmo vietniekvārdu lietojums artikula funkcijā novērojams Helsinku slengā, kas tikai pastiprina raksta autores nostāju, ka šāds vietniekvārdu lietojums varētu tikt uzskatāms par sarunvalodas normu, tomēr nav uzskatāms par literārās valodas normu.

E. Čestermens (*Andrew Chesterman* 1991, 152–153) savukārt uzsver, ka norādāmais vietniekvārds *se* ‘tas, tā’ un skaitļa vārds *yksi* ‘viens’ tiek lietoti artikulu nozīmē tieši neformālā runā, ne somu valodā vispār. Viņš pārstāv viedokli, ka somu valodas norādāmie vietniekvārdi vēl nav attīstījušies par noteiktajiem artikuliem, pirmkārt, tādēļ, ka to lietojums artikulu funkcijā nekādā gadījumā nav vienmēr uzskatāms par obligātu, un, otrkārt, tādēļ, ka noteiktības izteikšana nav izveidojusies par to primāro funkciju – norādāmo vietniekvārdu vispārīgā funkcija joprojām ir deiktiska (Chesterman 1991, 153).

Pēc Mati Larjavāras domām (*Matti Larjavaara* 2001a), somu sarunvalodā norādāmais vietniekvārds adjektīviskā lietojumā varētu tikt uzskatāms par artikulam līdzīgu, taču viņš visai kategoriski iebilst pret domu, ka artikuls kā kategorija jau pastāvētu somu gramatiskajā sistēmā. Kā vienu no argumentiem viņš min to, ka, tulkojot tekstu no kādas valodas, kuras gramatiskajā sistēmā pastāv artikuli, valodā, kurā artikuli nepastāv, tulkojumā artikus nereti var aizstāt ar vietniekvārdiem, taču bieži tas nav iespējams, jo mērķvalodas kontekstā norādāmais vietniekvārds šādā lietojumā nav derīgs.

Raksta autore pievienojas uzskatam, ka ne latviešu, ne somu valodā norādāmais artikuls joprojām nav uzskatāms par valodas gramatiskās sistēmas daļu, jo tā funkcijā lietotie norādāmie vietniekvārdi pamatā tiek izmantoti citos kontekstos, turklāt saglabājot savu pamatnozīmi. Adjektīviski lietoti norādāmie vietniekvārdi bez konkrētas references jeb artikula funkcijā lietoti norādāmie vietniekvārdi uzskatāmi par sarunvalodisku pazīmi. Ja norādāmais vietniekvārds lietots adjektīviski ar konkrētu referenci, tam nav sarunvalodiskas ekspresijas. Vienlaikus var piekrist, ka sarunvalodiskais norādāmo vietniekvārdu lietojums artikula funkcijā reizēm var padarīt dabīgākas, piem., intervijas, un tādos tekstos norādāmie vietniekvārdi artikulu funkcijā ir pieļaujami, kā to norādījusi arī A. Kalnača (2011b, 36). Tāpat šāds lietojums varētu būt derīgs emuāru ierakstos un viedokļu rakstos, lai padarītu tekstu saistošāku. Tomēr arī šī sarunvalodas līdzekļa lietojums nenoliedzami ir jāvērtē kontekstā.

Norādāmā vietniekvārda adjektīvisks lietojums tā pamatfunkcijā bieži vien ir grūti nošķirams no artikula nozīmes. Lai spētu šķirt abas nozīmes, nepieciešams izprast, kādas pazīmes diskursā norāda uz adjektīvisko pamatlietojumumu un kādas – uz lietojumu artikula funkcijā. Raksta autore ir nonākusi pie secinājuma, ka galvenā pazīme, kas šķir abus lietojumus, ir reference uz tekstā minēto – adjektīviskajam lietojumam ir atrodama reference iepriekš runātajā vai rakstītajā, bet tīrajā artikula nozīmē lietotam norādāmajam vietniekvārdam šādas references nav. Šāds lietojums turklāt ir sarunvalodisks un neatbilst literārās valodas normām

2.1. Norādāmo vietniekvārdu adjektīvisks lietojums ar konkrētu referenci

Norādāmie vietniekvārdi adjektīviskā lietojumā ar konkrētu referenci, kā jau minēts, nav uzskatāmi par sarunvalodiskiem – šāds lietojums atbilst norādāmo vietniekvārdu pamatfunkcijai.

Piemērā (8) ar norādāmo vietniekvārdu marķēts vārdu salikums *Ruotsi-symbolit ja -brändit* 'Zviedrijas simboli un zīmoli'. Lai arī ne vārds *simboli*, ne vārds *zīmoli* iepriekš tekstā nav minēti, ir uzskaitīta virkne priekšmetu un nosaukumu, kas saistās ar Zviedriju, līdz ar to norādāmais vietniekvārds palīdz piešķirt konkrētu referenci uz iepriekšējo tekstu.

(8) <i>Mitä</i>	<i>tekemistä</i>	<i>näillä</i>	<i>Ruotsi-symbolleilla</i>	
Kas.PART	darāms.PART	šis.ADES	Zviedrija-simbols.ADES	
<i>ja</i>	<i>-brändeillä</i>	<i>on</i>	<i>Leopold</i>	<i>Kozeluchin</i>
un	<i>zīmols.ADES</i>	<i>būt.PRS.3</i>	Leopolds	Koželuhs.GEN
<i>1700-luvun</i>	<i>lopulla</i>		<i>valmistuneen,</i>	
1700-gadsimts.GEN	<i>beigas.ADES</i>		<i>pabeigt.PTCP.ACT.PST</i>	
<i>1500-luvulla</i>	<i>tapahtuvan</i>		<i>Kustaa</i>	
1500-gadsimts.ADES	<i>notikt.PTCP.ACT.PRS.GEN</i>		<i>Gustavs.NOM</i>	
<i>Vaasa</i>	<i>-oopperan</i>	<i>kanssa?</i>		
Vāsa.NOM	<i>opera.GEN</i>	<i>ar</i>		

'Kāda šiem Zviedrijas simboliem un zīmoliem ir saistība ar Leopolda Koželuha 18. gadsimta beigās sarakstīto operu "Gustavs Vāsa", kuras darbība norisinās 16. gadsimtā?' (www.hs.fi)

Arī piemērā (9) norādāmais vietniekvārds adjektīva funkcijā ir lietots anaforiski, proti, tam ir konkrēta reference uz kaut ko tekstā iepriekš minētu, šajā gadījumā – uz Īzaku Ņūtonu kā alkīmiķi:

(9) <i>Newtonissa</i>	<i>kirjoitetuissa</i>		<i>elämänkerroissa</i>	<i>tümü</i>
Ņūtons.INES	sarakstīt.PTCP.PASS.PST.INES		dzīvesstāsts.INES	šis.NOM
<i>alkemisti puoli</i>	<i>on</i>	<i>yleensä</i>	<i>vähemmä</i>	<i>esillä.</i>
alkīmiķis_puse.NOM	<i>būt.PRS.3</i>	parasti	mazāk	izstādīts.

'[Par viņu] sarakstītajos dzīvesstāstos **ši** Ņūtona alkīmiķa šķautne parasti ir mazāk parādīta.' (www.yle.fi)

Piemērā (10) norādāmajam vietniekvārdam savukārt ir deiktiska reference, proti, tas norāda nevis uz kaut ko, kas pieminēts teksta saturā, bet gan uz pašu tekstu kā kopumu:

(10) <i>Ajattelin</i>	<i>tässä</i>	<i>blogikirjoituksessa</i>	<i>valottaa</i>	<i>hieman</i>
Domāt.PST.1	šis.INES	blogs_ieraksts.INES	izgaismot.INF	mazliet
<i>sitä,</i>	<i>miten</i>	<i>reportaasimatka</i>	<i>toteutetaan.</i>	
tas.PART	<i>kā</i>	reportāža_čeļojums.NOM	izpildīt.PRS.PASS	

'Domāju **šajā** bloga ierakstā mazliet iezīmēt to, kā norisinās reportāžu braucieni.' (www.hs.fi)

Piemēros (11) un (12) norādāmais vietniekvārds lietots adjektīviski gan kontekstuālā, gan deiktiskā nozīmē – piemērā (11) runa ir gan par dienu, kas minēta rakstā, gan dienu, ko piedzīvojis runātājs, savukārt piemērā (12) vārds *paikka* ‘vieta’ norāda gan uz vietu, kas aprakstīta, gan vietu, kurā atrodas runas situācijas dalībnieki.

(11) *Se päivä oli toiveiden täyttymys.*
tas.NOM diena.NOM būt.PST.3 cerība.GEN piepildījums.NOM
‘**Tā diena** bija cerību piepildījums.’ (www.hs.fi)

(12) *Tämä paikka on murhannut minusta jo osan es. Ellä jau daļa. GEN*
šis.NOM vieta.NOM būt.AUX.PRS.3 nogalināt.PTCP.ACT.PST.NOM
Šī vieta ir jau nogalinājusi daļu manis.’ (www.yle.fi)

Arī preses tekstos latviešu valodā atrodami abējādi gadījumi. Piemēros (13) un (14) ar norādāmo vietniekvārdu tiek marķēti vārdi, kas ir vai nu pieminēti iepriekš tekstā, vai izprotami iepriekšējā kontekstā. Abos gadījumos ir skaidri redzams, ka norādāmais vietniekvārds piešķir konkrētu referenci, jo citādi var rasties šaubas par to, kāds jautājums īsti ir Ekonomikas ministrijas kompetencē un vai Ziemeļkorejas režīms dižojas ar jebkuras nekonkrētas raķetes iespējām.

(13) *Tāču šis jautājums faktiski ir EM kompetencē.* (www.diena.lv)

(14) *Režīms dižojas, ka ar šo raķeti Ziemeļkorejai ir iespējas sasniegt mērķus.* (www.diena.lv)

Piemērā (15) savukārt marķēts vārds *spēle*, kas ir gan pieminēts tekstā, gan ir paša teksta galvenā tēma. Līdz ar to vietniekvārds norāda, ka Porziņģis atklājis nevis jebkuras spēles rezultātu, bet gan konkrētās, tekstā aplūkotās.

(15) *Šīs spēles rezultātu atklāja Porziņģis.* (www.diena.lv)

Kā minējusi D. Nītiņa (2013, 441), gadījumos, kad „vietniekvārds [*tas, tā*] latviešu valodā tuvinās noteiktā artikula funkcijai”, tas „var tikt lietots pārī ar vietniekvārdu *šis, šī*”. Šāds lietojums atrodams arī preses tekstos, kā redzams piemērā (16). Šajā gadījumā lietojums uzskatāms par pamatotu un ir kategorizējams kā norādāmā vietniekvārda adjektīvisks lietojums ar konkrētu referenci, jo marķētais vārds tiek paskaidrots tālākā tekstā.

(16) *Šis nebija tas gadījums, kad sarkanvīna skurbināti intelīgences pārstāvji deklarēja, ka grāmata bijusi labāka par filmu.* (www.diena.lv)

Vērtējot aplūkotos piemērus, ir skaidrs, ka adjektīva funkcijā lietoti norādāmie vietniekvārdi ar konkrētu referenci palīdz lasītājam šķirt kontekstā pieminētos priekšmetus no citiem, līdz ar to tie palīdz gan sniegt nepieciešamo informāciju, gan arī izteikt saturu skaidrāk un kodolīgāk.

2.2. Norādāmo vietniekvārdu adjektīvs lietojums bez konkrētas references

Gadījumi, kad preses tekstos parādītos norādāmā vietniekvārda lietojums tīrā artikula funkcijā, proti, bez references uz iepriekšējo diskursu, ir visai reti. Lielākoties tie atrodami intervijās, kurās fiksēta diezgan spontāna runa. Daži piemēri atrodami gan somu, gan latviešu valodas tekstos. Pagaidām atrasto piemēru apjoms diemžēl nav tik liels, lai varētu spriest, vai kādā no valodām šī parādība ir sastopama biežāk.

- (17) *Tänään on se kouluun ilmoittautuminen.*
 Šodien būt.PRS.3 tas.NOM skola.ILL reģistrēšanās.NOM
Korte huomauttaa.
 Korte.NOM pievērst uzmanību.PRS.3
 ‘„Šodien ir tā reģistrēšanās skolai,” Korte piezīmē.’ (www.yle.fi)

Piemērā (17) reālijai *kouluun ilmoittautuminen* ‘reģistrēšanās skolā’ netiek pievienota konkrēta reference, līdz ar to ir lieki šo vārdu marķēt ar norādāmo vietniekvārdu – to atmetot, doma nemainītos. Tāpat vērtējams arī piemērs (18):

(18) *Tā kā mans atklājums notika tieši tajā brīdī, kad šis postmodernisms bija kaut kas jauns.* (www.lsm.lv)

Textā minēts postmodernisms kā mākslas virziens, un tam nav pievienota konkrēta reference, kuras dēļ to vajadzētu marķēt ar noteikto vietniekvārdu. Šajā gadījumā vietniekvārds artikula funkcijā visdrīzāk lietots aiz ieraduma (Mežale 2018, 198).

Piemērā (19) artikula funkcijā lietotais *se* ‘tas, tā’ ir vērtējams kā lieks, jo tas nepiešķir papildu nozīmi, kā arī nav attiecināms ne uz vienu tekstā iepriekš minētu priekšmetu. Iespējams, citētā persona ir vēlējusies uzsvērt konkrēto vārdu, tādējādi piešķirot tam lielāku nozīmi, taču, tā kā tekstā ir citēti tikai atsevišķi izteikumi, nevis visa saruna, tas nav droši nosakāms.

- (19) *Olen saanut sen kuvan. että*
 būt.PRS.1 dabūt.PTCP.ACT.PST.NOM tas.ACC bilde.ACC ka
se on kunniapaikka.
 tas.NOM būt.PRS.3 goda vieta.NOM
 ‘Man radies tas iespajds, ka tā ir goda vieta.’ (www.hs.fi)

Kā liecina raksta autore novērojumi, šāds izteikums somu valodā ir visai ierasts, tomēr biežāk vietniekvārds *se* ‘tas, tā’ tiek aizstāts ar iespajda radītāju, kā redzams piemērā (20):

- (20) *Olen saanut äidiltä kuvan.*
 būt.PRS.1 dabūt.PTCP.ACT.PST.NOM mamma.ABL bilde.ACC
että...
 ka
 ‘Mamma man ir radījusi iespajdu, ka...’ (E. Mežales piemērs)

Šajā gadījumā, kad paralēli pastāv divi varianti, būtu jāvērtē, vai lietojuma biežums un ieradums būtu pietiekams iemesls, lai variantu ar norādāmo vietniekvārdu atzītu par normētu artikula lietojumu. Raksta autore tomēr sliecas domāt, ka šāds lietojums artikula nozīmē nav uzskatāms par normētu un obligātu (Mežale 2018, 199).

Interesants ir gadījums, kad vietniekvārds *tas* tiek lietots, tulkojot tekstu no svešvalodas, kuras gramatiskajā sistēmā pastāv artikuli, kā tas ir piemērā (21).

- (21) *Eirovīzijas dalībiece Dami Ima no Austrālijas ieņēma 2. vietu, bet Krievijas pārstāvis Sergejs Lazarevs ar dziesmu You Are the Only One (Tu esi tā vienīgā), kuram bukmeikeri pirms konkursa prognozēja pārlicinošu uzvaru, ierindojās 3. vietā.* (www.diena.lv)

Šajā gadījumā nav viennozīmīgi vērtējams tas, vai artikula funkcijā lietotais vietniekvārds patiešām ir neveiksmīgi kalkēts tulkojums no angļu valodas. No vienas puses, dziesmas nosaukuma tulkotājs visdrīzāk ir vēlējis uzsvērt vārda *vienīgā* emocionālo slodzi. No otras puses, runājot par tulkojuma kvalitāti, jāteic, ka šajā gadījumā būtu labāk izvēlēties kādu latviešu valodā ierastāku frāzi, pat ja tas nebūtu burtisks tulkojums, piem., „Tu esi mana vienīgā” vai „Tu esi viena vienīgā”, kas neizmainītu teiktā jēgu. No aplūkotajiem piemēriem šis ir vienīgais, kad vietniekvārds artikula funkcijā izmantots tulkojuma avotvalodā esošā artikula dēļ (Mežale 2018, 199). Tomēr novērojams, ka reizēm arī oriģināltekstos parādās kalkēts artikula lietojums, kā tas redzams piemērā (22).

- (22) *Komponēdams tās „80 minūtes”, ļoti ievingrināju roku.* (www.diena.lv)

Šajā gadījumā pirms skaņdarba nosaukuma nemotivēti lietots vietniekvārds *tas*. Lietojums vērtējams kā aizguvums no angļu valodas vai kādas citas artikulu valodas, jo nekādas citas motivācijas tā lietojumam nav (Mežale 2018, 199).

Līdzīgs ir nākamais piemērs:

- (23) *Näyttäisi siltä, että palkka ei*
 izskatīties.COND.PRS.3 *tas.ABL ka alga.NOM NEG*
ole se ykkösjuttu Y- sukupolvelle.
būt.PRS tas.NOM prioritāte_lieta.NOM Y-paaudze.ALL
 ‘Izskatās, ka alga nav **tā** Y paaudzes prioritāte.’ (www.yle.fi)

Lai gan šajā gadījumā teksts jau sākotnēji ir rakstīts somu valodā un nav tulkojums, teikumā izmantotā konstrukcija ir valodām ar artikuliem gramatiskajā sistēmā, kurās tādi vārdi kā *galvenais, pirmais, pēdējais* u. tml. tiek marķēti ar noteikto artikulu. Vietniekvārds artikula funkcijā visdrīzāk lietots ieraduma dēļ kā ietekme no angļu vai zviedru valodas (Mežale 2018, 199–200).

Kā pieminēts iepriekš, norādāmais vietniekvārds adjektīva funkcijā bez konkrētas references var tikt lietots arī kā emocionālās ekspresijas pastiprinātājs. Emocionālā pastiprinātāja funkcijā lietotu norādāmo vietniekvārdu identificēšanu apgrūstina tas, ka formāli tie atbilst norādāmā vietniekvārda adjektīviskam lietojumam bez konkrētas references, proti, noteiktā artikula funkcijā. Tomēr, analizējot piemērus, raksta autore ir nonākusi pie secinājuma, ka ir pazīmes, kas abus lietojumus šķir. Uz vietniekvārda kā emocionālā pastiprinātāja funkciju norāda:

- 1) līdz ar vietniekvārdiem lietota emocionāli ekspresīvā leksika;
- 2) vietniekvārdu biežs atkārtojums īsā teksta fragmentā;
- 3) pastiprinājuma piedēkļi somu valodā.

Minētās pazīmes atrodamas piemēros (24)–(28). Kā var redzēt, latviešu valodā vietniekvārdu biežs atkārtojums ir primārā pazīme, kamēr emocionāli ekspresīvās leksikas izmantojums ir sekundāra pazīme, kas tikai paspīlgtina ekspresivitāti:

(24) *Tas bija briedis, taču rakstniekos bija iedzīts mazvērtības komplekss – tu taču piederi pie tās nožēlojamās latviešu literatūras, kurā nekā nav [..]. Tā bija klaja netaisnība, un rakstnieki bija nedaudz nospiesti no tās sajūtas, ka atrodas tajā nelaiemes dīķī.* (www.diena.lv)

(25) *„Billē” ir visas tās pretrunas, tā esence.* (www.diena.lv)

(26) *Taču „iziešana ārpus no šīs askētiskās nodarbes, no šīs celles, kurā rakstnieks raksta, ir spilgts kontrasts [..].”* (www.diena.lv)

(27) *Tajā ir visas šīs parūkas, visa šī greznība, šis skaistums, kas sen aizgājis.* (www.lsm.lv)

Interesanti, ka somu valodā raksta autore līdz šim ir atradusi tikai vienu piemēru, kurā norādāmais vietniekvārds ir lietots kā emocionālās ekspresijas pastiprinātājs:

(28) <i>Siinä</i>	<i>elämä</i>	<i>tuntuu</i>	<i>yksinkertaisesti,</i>
tas.INES	dzīve.NOM	šķīst.PRS.3	vienkāršāks.ABL
<i>sillä</i>	<i>onhan</i>	<i>tämä</i>	<i>nyky maailma</i>
jo	būt_gan.PRS.3	šīs.NOM	mūsdienu_pasaule.NOM
<i>aika</i>	<i>kaottinen.</i>		
diezgan	haotisks.NOM		

‘Tajā dzīve šķīst vienkāršāka, jo šī mūsdienu pasaule taču ir visai haotiska.’ (www.yle.fi)

Piemērā (28) norādāmo vietniekvārdu *tämä* ‘šīs, šī’ papildina pastiprinājuma piedēklis *-han*, kas pievienots darbības vārdam *olla* ‘būt’. Kopā ar norādāmo vietniekvārdu tas piešķir teiktajam papildu ekspresiju.

Lai arī piemēros (24)–(28) norādāmais vietniekvārds tiek lietots adjektīviski bez konkrētas references, proti, marķētie lietvārdi un lietvārdu frāzes nav tekstā iepriekš minēti, tie sniedz papildu informāciju un pilda papildu funkciju, proti, parāda runātāja attieksmi pret runas tematu. Līdz ar to šādi lietoti norādāmie vietniekvārdi nav uzskatāmi par tīriem artikuliem.

Secinājumi

Kopumā var secināt, ka norādāmajiem vietniekvārdiem artikula funkcija nereti tiek piešķirta sarunvalodā, taču gramatiskajā sistēmā ne latviešu, ne somu valodā par vietniekvārda gramatizēšanos, proti, kļūšanu par artikulu, pagaidām nevar runāt. Faktu, ka somu valodniecības speciālistiem šajā jautājumā ir mazāk

vienprātības nekā latviešu valodas pētniekiem, iespējams, skaidro noteiktības un nenoteiktības kategorijas latviešu un somu valodā, kā arī atšķirības šo kategoriju izteikšanā. Proti, somu valodā īpašības vārdiem nav noteikto galotņu, kas palīdzētu piešķirt noteiktību teikuma objektam, līdz ar to adjektīviski lietoti norādāmie vietniekvārdi it kā ieņem to vietu.

Ne latviešu, ne somu valodas gramatiskajā sistēmā artikuls nav iekļauts, pirmkārt, tādēļ, ka vēl nav noteikti gadījumi, kuros vietniekvārdu lietošana artikula funkcijā būtu obligāta, un, otrkārt, tādēļ, ka norādāmie vietniekvārdi adjektīviskā lietojumā tomēr saglabā savu pamatfunkciju. Tā kā gadījumi, kad norādāmais vietniekvārds lietots adjektīviski ar konkrētu referenci, proti, atsaucoties uz tekstā iepriekš nosauktu lietu vai parādību, tiek šķirti no adjektīviski lietota norādāmā vietniekvārda bez konkrētas references, nav pamata uzskatīt, ka norādāmais vietniekvārds tuvākajā laikā varētu kļūt par noteikto artikulu. Artikula funkcijā lietots norādāmais vietniekvārds nepiešķir marķētajam vārdam nekādu referenci, līdz ar to ir uzskatāms par lieku.

Pagaidām gan nav izstrādāti kritēriji, pēc kuriem noteikt norādāmā vietniekvārda lietojuma artikula funkcijā nepieciešamību un/vai attaisnojāmību valodās, kuru gramatiskajā sistēmā artikulu nav. Šeit jāņem talkā Paolas Krismas (*Paola Crisma* 2011, 177–178) secinātais, ka valodās, kurās artikuli attīstījušies, ir divi to lietošanas pamatnosacījumi:

- 1) lietvārds vai lietvārda frāze tiek uzskatīta par nenoteiktu, ja vien tā nav marķēta kā neapšaubāmi noteikta (Crisma 2011, 177). Kā jau minēts iepriekš, šāds nosacījums somu un latviešu valodā nedarbojas, jo pastāv citi valodas līdzekļi, ar kuru palīdzību izteikt noteiktību. Šis nosacījums varētu darboties tikai gadījumos, kad noteiktību nebūtu iespējams izteikt ar citiem līdzekļiem, kā vien noteiktības norādītāju;
- 2) lietvārds vai lietvārda frāze tiek marķēta ar noteikto artikulu gadījumā, ja tas ir subjekts vai objekts, bet ne gadījumā, ja tas ir predikāts (Crisma 2011, 177–178). Šo nosacījumu varētu daļēji attiecināt uz somu valodu, jo, kā jau minēts, somu valodā nav daudz tādu valodas līdzekļu, ar kuru palīdzību varētu kā noteiktu marķēt teikuma subjektu. Tomēr objekta noteiktības izteikšanai pastāv tādi līdzekļi kā partitīva un ģenitīva nenoteiktības un noteiktības opozīcija. Latviešu valodā šāds kritērijs nedarbotos, jo, izmantojot īpašības vārdus ar noteiktajām galotnēm, iespējams kā noteiktu marķēt gan teikuma subjektu, gan objektu.

Aplūkojot analizētos piemērus, var izdarīt secinājumu, ka lielākā daļa norādāmo vietniekvārdu lietojuma funkciju abās valodās sakrīt. Tomēr ir daži izņēmumi, piem., norādāmie vietniekvārdi emocionālā pastiprinātāja funkcijā lielākoties ir atrodami preses tekstos latviešu valodā, savukārt vienīgais piemērs ar norādāmā vietniekvārda substantīvisku lietojumu, runājot par personu, atrasts presē somu valodā.

Lai arī noteiktā artikula nav ne latviešu, ne somu valodas gramatiskajā sistēmā, abās valodās ir samērā liels skaits gadījumu, kad norādāmais vietniekvārds lietots adjektīviski. Tomēr vien maza daļa no tiem ir gadījumi, kuros norādāmais vietniekvārds būtu lietots noteiktā artikula funkcijā, proti, bez konkrētas references,

turklāt nevienā no aplūkotajiem gadījumiem šāds lietojums nebūtu uzskatāms par obligātu – atmetot norādāmos vietniekvārdus, teksta jēga nemainītos.

Vērtējot diskursa kontekstā izsecināmo norādāmo vietniekvārdu lietojuma motivāciju visos piemēros kopumā, raksta autore šķir trīs adjektīviski lietotu vietniekvārdu grupas:

- 1) vietniekvārdi, kas lietoti motivēti un norāda uz kādu tekstā iepriekš minētu lietu vai parādību, piešķirot tai konkrētu referenci, proti, norādāmie vietniekvārdi adjektīviskā lietojumā, kas būtībā saglabā savu pamatfunkciju;
- 2) vietniekvārdi, kas lietoti bez konkrētas references, visbiežāk ieraduma dēļ vai citu valodu iespaidā;
- 3) vietniekvārdi, kas uzsver runātāja vai teksta autora attieksmi pret konkrēto parādību un paspīlgtina teiktā emocionālo ekspresiju;

Latviešu valodā norādāmie vietniekvārdi *tas, tā* un *šis, šī* adjektīviskā lietojumā bez konkrētas references tiek lietoti galvenokārt intervijās, kurās tie fiksēti kā intervējamā runas daļa. Arī somu valodā šī pazīme novērojama lielākoties intervijās, turklāt visbiežāk tādos tekstos, kuros bagātīgi sastopamas arī citas sarunvalodas pazīmes, piem., slengismi.

Citi norādāmo vietniekvārdu lietojumi, kā substantīviskais lietojums un adjektīviskais lietojums ar konkrētu referenci, sastopami dažādos preses tekstu žanros, kā ziņu teksti, viedokļu raksti, intervijas u.c. Tā, piem., norādāmo vietniekvārdu substantīvisks lietojums ir atrodams gandrīz jebkurā no darba gaitā aplūkotajiem tekstiem, un tam lielākoties nav sarunvalodiskas nokrāsas, izņemot gadījumus, kad norādāmie vietniekvārdi lietoti, norādot uz personu. Arī norādāmie vietniekvārdi adjektīviskā lietojumā ar konkrētu referenci ir atrodami daudzos tekstos, un tie nepiešķir tekstam sarunvalodisku ekspresiju.

Kopumā vietniekvārdu lietojums adjektīva nozīmē latviešu un somu preses tekstos neatšķiras, tāpēc autore ierosina, ka arī somu valodā būtu derīgi dažādos norādāmā vietniekvārda lietojumus adjektīva funkcijā skatīt šķirti, kas līdz šim nav darīts.

Pētījums par norādāmajiem vietniekvārdiem būtu turpināms, apgūstot apjomīgāku piemēru korpusu. Tādējādi būtu iespējams izprast, vai abi pieļaujamie norādāmo vietniekvārdu adjektīviskie lietojumi somu un latviešu valodā ir sastopami vienlīdz bieži, kā arī konstatēt, vai tiešām parādības, kas līdz šim novērotas tikai somu vai tikai latviešu valodā, nav sastopamas otrā valodā.

Saīsinājumi

1, 3	persona
ABL	ablatīvs
ACC	akuzatīvs
ACT	aktīvs
ADES	adesīvs
ALL	allatīvs
AUX	palīgdarbības vārds

COND	vēlējuma izteiksme
ELL	elatīvs
ESS	esīvs
GEN	ģenitīvs
ILL	illatīvs
INES	inesīvs
INF	nenoteiksme
IRR	neregulārs
NEG	noliegums
NOM	nominatīvs
PART	partitīvs
PASS	pasīvs
PR	tagadne
PST	pagātne
PTCP	divdabis

Avoti

1. www.diena.lv (Latvijas dienas laikraksta „Diena” elektroniskā versija)
2. www.hs.fi (Somijas dienas laikraksta *Helsingin sanomat* elektroniskā versija)
3. www.lsm.lv (*Latvijas sabiedrisko mediju ziņu portāls*)
4. www.yle.fi (Somijas sabiedrisko mediju *Yleisradio Oy* ziņu portāls)

Literatūra

1. Barbare, Dzidra. 2002. Vietniekvārds. *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība: lokāmās vārdšķiras*. Pokrotiece, Kornēlija (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 309–408.
2. Bhat, Darbhe Narayana Shankara. 2004. *Pronouns*. Oxford: Oxford University Press.
3. Breņķe, Ieva. 2013. Noteiktības un nenoteiktības kategorijas teorētiskie aspekti. *Vārds un tā pētīšanas aspekti: rakstu krājums*. 17 (I). Liepāja: LiePA, 15–23.
4. Chesterman, Andrew. 1991. *On Definiteness: A Study with Special Reference to English and Finnish*. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Crisma, Paola. 2011. The emergence of the definite article in English. A contact-induced change? *The Noun Phrase in Romance and Germanic. Structure, Variation, and Change*. Sleeman, Petra, Perridon, Harry (eds.). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 175–192.
6. Hakulinen, Auli et al. 2004. *Ison suomen kieliopin verkkoversio*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Pieejams: <http://scripta.kotus.fi/visk/sisallys.php?p=15>.
7. Heine, Bernd, Kuteva, Tania. 2004. *World Lexicon of Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Kalme, Vilma, Smiltneiece, Gunta. 2001. *Latviešu literārās valodas vārddarināšana un morfoloģija. Lokāmās vārdšķiras: mācību grāmata*. Liepāja: LiePA.
9. Kalnača, Andra. 2011a. *Morfoloģijas stilistika*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

10. Kalnača, Andra. 2011b. Norādāmo vietniekvārdu lietojums plašsaziņas līdzekļu tekstos. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. 6. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 33–40.
11. Kalnača, Andra. 2013. Morfoloģija. *Latviešu valoda*. Veisbergs, Andrejs (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 45–108.
12. Lappalainen, Hanna. 2010. Se ja hän puhutussa kielessä. *Kielikello*. 4/2010. Pieejams: <http://www.kielikello.fi/index.php?mid=2&pid=11&aid=2340>.
13. Larjavaara, Matti. 2001a. Määräinen artikkeli – suomessa? *Kielikello*. 4/2001. Pieejams: <http://www.kielikello.fi/index.php?mid=2&pid=11&aid=1298>.
14. Larjavaara, Matti. 2001b. Tämä, tuo vai se? *Kielikello*. 4/2001. Pieejams: <http://www.kielikello.fi/index.php?mid=2&pid=11&aid=1296>.
15. Laury, Ritva. 1997. *Demonstratives in Interaction: The Emergence of a Definite Article in Finnish*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
16. Lyons, Christopher. 1999. *Definiteness*. Cambridge: Cambridge University Press.
17. Mežale, Emīlija. 2018. Norādāmie vietniekvārdi noteiktā artikula funkcijā latviešu un somu preses tiešsaistes izdevumos: pragmatiskā pieeja. *Valoda: nozīme un forma*. 9. *Gramatika un pragmatika*. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 191–202.
18. Nītiņa, Daina. 2013. Vietniekvārds (pronomens). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 428–455.
19. Ozola, Ārija. 2006. „Liekais” tas ne vienmēr ir lieks. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. 2. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 84–87.
20. Ozols, Arturs 1965. *Veclatviešu rakstu valoda*. Rīga: Liesma.
21. Paegle, Dzintra 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. I daļa. Rīga: Zinātne.
22. Tiittula, Liisa, Nuolijärvi, Pirkko. 2013. *Puheen illuusio suomalaisessa kaunokirjallisuudessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Summary

The article provides an insight into demonstrative pronouns in Latvian and Finnish online press. The emphasis is put on the adjectival use of demonstrative pronouns, including pronouns used as definite articles and emotional markers. An insight into substantival use of demonstrative pronouns is also given. In the first section, the substantival use of demonstrative pronouns is studied, by analysing cases with reference to objects as well as cases with reference to persons, which are inherent to colloquial language. In the second section, the adjectival use of demonstrative pronouns is studied. Cases with and without particular reference in the text are analysed. Examples from press texts illustrate the theoretical material. As a result, three categories of adjectivally used demonstrative pronouns are distinguished. In two of those cases the use of demonstrative pronouns can be considered close to the use of definite article. Acquired results will be used for in-depth future studies and analysis of the use of demonstrative pronouns as definite articles.

Keywords: demonstrative pronouns; definite article; press language; Latvian language; Finnish language.